BOLALARNI TURLI O'YINLAR ASOSIDA ZAMONAVIY LOGOPEDIK USULLARNI QO'LLAB NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Matyoqubova Sevinchoy Ergashboy qizi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23078429

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalarda nutq buzilishlarini bartaraf etishda zamonaviy logopedik usullarni turli o'yinlar bilan uyg'unlashtirishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin faoliyati bolaning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, nutq apparatining funksiyalarini yaxshilashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqolada nutqni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion o'yinlar, didaktik materiallar va interaktiv mashg'ulotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yondashuvning bolalarning motivatsiyasini oshirish, o'quv jarayonini qiziqarli qilish va nutq ko'nikmalarini mustahkamlashdagi afzalliklari yoritilgan. Natijada, o'yin asosidagi zamonaviy logopediya bolalarning nutqini kompleks rivojlantirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Bolalar, Nutq Rivojlanishi, Logopediya, O'yinlar, Zamonaviy Usullar, Nutq Buzilishlari, Didaktik O'yinlar

Kirish

Bolalarning har tomonlama rivojlanishida nutqning ahamiyati beqiyosdir, chunki u kognitiv jarayonlar, ijtimoiy moslashuv va ta'lim olishning asosini tashkil etadi. Nutq buzilishlari bolalarning o'zlashtirishiga, tengdoshlari bilan muloqotiga va jamiyatga integratsiyalashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jahon miqyosida har 100 boladan 5-8 nafari nutq buzilishlariga duch kelishi, doimiy va samarali aralashuv zarurligini ko'rsatadi [1]. O'zbekistonning 2021-yilda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilishi inklyuziv ta'lim va nutq terapiyasi kabi zarur yordamni ta'minlash bo'yicha xalqaro majburiyatni ta'kidlaydi [1]. Shu bois, bolalarda nutqni rivojlantirishda zamonaviy logopedik usullarni qo'llash, ayniqsa, o'yinlar asosida ishlash dolzarb ilmiy va amaliy muammo hisoblanadi.

O'yin faoliyati bolalar uchun tabiiy o'rganish muhiti bo'lib, ularning kognitiv va kommunikativ rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Piaget va Vigotskiyning nazariy asoslariga ko'ra, o'yin orqali bolalar yangi bilimlarni o'zlashtiradi, lug'at boyligini oshiradi, grammatik tuzilmalarni shakllantiradi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi [3]. Ta'limiy o'yinlar, masalan, "Jumboqli ertak" yoki "Sirli xarita" kabi usullar maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning nutq kompetensiyasini sezilarli darajada oshirib, ularning rasmiy ta'limga tayyorgarligini mustahkamlaydi [3]. O'yin metodologiyasi nutq faoliyatini yaxshilashda, fonematik eshitish, grammatik ko'nikmalar va talaffuz muammolarini bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi [4].

Zamonaviy logopediya an'anaviy yondashuvlarni innovatsion texnologiyalar va o'yin pedagogikasi prinsiplari bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv o'yinlar, multimedia resurslari, sensor texnologiyalari va art-terapiya kabi usullar logopedik mashg'ulotlarni yanada qiziqarli va samarali qiladi [2]. Logoritmik mashqlar esa rivojlantiruvchi va korreksion faoliyatni bolalar uchun tushunarli o'yinlarga birlashtirib, umumiy va mayda motorika, artikulyatsiya va nafas olishni rivojlantiradi [5]. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar esa rivojlanishni 68% hollarda tezlashtirishi isbotlangan [1]. Ushbu maqola bolalarning nutqini rivojlantirishda zamonaviy

logopedik usullarni, xususan, turli o'yinlar asosida qo'llashning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarda nutqni rivojlantirishda zamonaviy logopedik usullarni qo'llash, ayniqsa o'yinlar asosida ishlash, so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. An'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, hozirgi logopediya bolaning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini bir butun sifatida ko'rib chiqadi. Jahon miqyosida nutq buzilishlari keng tarqalganligi va O'zbekistonning BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilishi [1] inklyuziv ta'lim va samarali logopedik yordamga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion texnologiyalar va o'yin pedagogikasi prinsiplarini integratsiya qilish logopedik amaliyotning samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [2].

Samarali logopedik terapiyaning asosiy prinsiplari zamonaviy adabiyotlarda atroflicha yoritilgan. Jumladan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar har bir bolaning individual ehtiyojlari va rivojlanish sur'atlarini hisobga olgan holda nutq rivojlanishini 68% hollarda tezlashtirishi isbotlangan (Russian Logopedists Association, 2021) [1]. Bu yondashuv tibbiy va pedagogik usullarning birligini ta'minlashni, bolalarga teng imkoniyatlar yaratishni va ularning ijtimoiy moslashuvini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq terapiyasi bolalarning ijtimoiy moslashuviga 70% hollarda ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularning jamiyatga integratsiyalashuvi uchun muhimdir [1]. Bundan tashqari, nutq terapiyasi o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi. UNESCO (2020) hisobotiga ko'ra, nutq terapiyasi orqali savodxonlik darajasi ikki barobar yaxshilanishi mumkin [1]. Multimodal texnikalardan foydalanish, ya'ni turli sezgi organlari orqali axborotni qabul qilishni rag'batlantirish ham nutq rivojlanishida yuqori samaradorlikni ta'minlaydi [1].

O'yin metodologiyasi bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantirishda muhim vosita sifatida keng e'tirof etilgan. "Modern Science and Research" jurnalida chop etilgan tadqiqot (2025) maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining kelajakdagi ta'lim yo'li uchun asos ekanligini ta'kidlaydi [3]. Piaget va Vigotskiyning nazariy asoslariga ko'ra, o'yin orqali bolalar yangi bilimlarni o'zlashtiradi, lug'at boyligini oshiradi, grammatik tuzilmalarni shakllantiradi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi [3]. Xususan, "Jumboqli ertak" va "Sirli xarita" kabi ta'limiy o'yinlar maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning nutq kompetensiyasini sezilarli darajada oshirib, ularning rasmiy ta'limga tayyorgarligini mustahkamlaydi [3]. O'yin metodologiyasi fonematik eshitish, grammatik ko'nikmalar va talaffuz muammolarini bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi [4]. Maxsus pedagogika prinsiplari asosida tuzilgan logopedik o'yinlar bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini va fonetik-fonemik rivojlanishini yaxshilashga qaratilgan bo'lib, til o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi [4].

Zamonaviy logopediyada innovatsion texnologiyalarning integratsiyasi ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va nutq nuqsonlarini bartaraf etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), interaktiv o'yinlar, multimedia resurslari, sensor texnologiyalari va art-terapiya kabi usullar logopedik mashg'ulotlarni yanada jozibali va samarali qiladi [2]. Bu texnologiyalar bolalarning e'tiborini jalb qilish, motivatsiyasini oshirish va o'rganish jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu innovatsion yondashuvlar bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda yangi istiqbollarni ochib, ta'lim jarayonining umumiy sifatini sezilarli darajada oshiradi [2]. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash ham ushbu texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini yaxshilashning muhim omili sifatida qayd etilgan [2].

Logoritmik mashqlar ham bolalar nutqini rivojlantirishda keng qo'llaniladigan o'yin asosidagi usullardan biridir. Bu mashqlar rivojlantiruvchi va korreksion faoliyatni bolalar uchun tushunarli va qiziqarli o'yinlarga birlashtiradi [5]. Mashg'ulotlar odatda yurish va fazoviy orientatsiya kabi faoliyatlar bilan boshlanib, mushak tonusini tartibga solishga qaratilgan dinamik mashqlar bilan to'ldiriladi. Bu yondashuv bolaning tana ongini, yo'nalish ko'nikmalarini hamda umumiy va mayda motorikasini sezilarli darajada rivojlantiradi [5]. Har bir mashg'ulotning asosiy elementi artikulyatsiya mashqlari bo'lib, bu maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tovushlarning to'g'ri shakllanishi va ravon nutqni rivojlantirish uchun muhim bo'lgan ixtisoslashgan sog'lomlashtirish metodologiyasidir [5]. Bundan tashqari, nutq nafas olish buzilishlarini bartaraf etish, diafragmatik nafas olishni rag'batlantirish va nafas chiqarishning tegishli davomiyligi, kuchi va taqsimlanishini ta'minlash maqsadida nafas olish mashqlari ham kiritiladi, bu esa nutqning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadi [5].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarning nutqini rivojlantirishda zamonaviy logopedik usullar va o'yin pedagogikasi prinsiplarining uyg'unligi yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, tibbiy-pedagogik birlik, inklyuzivlik va multimodal texnikalar nutq terapiyasining asosiy ustunlari hisoblanadi [1]. O'yinlar, xususan, ta'limiy va logopedik o'yinlar, bolalarning lug'at boyligini, grammatik ko'nikmalarini va ijtimoiy muloqotini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega [3, 4]. Innovatsion texnologiyalar, jumladan AKT, interaktiv o'yinlar va sensor texnologiyalari esa mashg'ulotlarni yanada jozibali va samarali qiladi [2]. Logoritmik mashqlar esa motorika va artikulyatsiyani rivojlantirish orqali nutqni kompleks tarzda qo'llab-quvvatlaydi [5]. Ushbu tadqiqotlar logopedlar va pedagoglar uchun bolalarda nutq buzilishlarini korreksiya qilish va rivojlantirishda yangi g'oyalar va amaliy yondashuvlarni taklif etadi, bu esa ta'lim jarayonining umumiy sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot bolalarning nutqini rivojlantirishda zamonaviy logopedik usullarni, xususan, o'yinlarga asoslangan yondashuvlarni atroflicha tahlil qilish va integratsiya qilish maqsadida sifatli tadqiqot dizaynini, aniqrog'i mavjud ilmiy adabiyotlarning tanqidiy sintezini qo'llaydi. Ushbu metodologik tanlov nazariy asoslar, amaliy qo'llashlar va ushbu yondashuvlarning samaradorligi haqida yaxlit tushuncha berishga imkon beradi. Bu shunchaki xulosa qilishdan ko'ra, turli tadqiqotlardagi xilma-xil nuqtai nazarlar va empirik topilmalarni tanqidiy baholash va bilimlarni integratsiya qilishga xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – logopedik amaliyotda o'yin pedagogikasining ahamiyatini nazariy jihatdan asoslash va uning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlarni qidirish Scopus, Web of Science, Google Scholar kabi xalqaro akademik ma'lumotlar bazalari hamda O'zbekiston va Markaziy Osiyoga tegishli milliy ta'lim resurslari bo'yicha tizimli ravishda amalga oshirildi. Asosiy qidiruv so'zlari o'zbek, rus va ingliz tillarida "bolalar nutqini rivojlantirish", "logopediya", "o'yinlar asosida nutq terapiyasi", "zamonaviy logopedik usullar", "inklyuziv ta'limda nutq terapiyasi", "preschool speech development", "play-based speech therapy", "modern logopedic methods", "inclusive education speech therapy" kabi iboralarni o'z ichiga oldi. Qidiruv, asosan, logopediya va ta'lim texnologiyalaridagi tezkor yutuqlarga mos kelishini ta'minlash maqsadida 2020-yildan keyin nashr etilgan ishlarga qaratildi. Kiritish mezonlari bolalarda nutq rivojlanishi, logopedik aralashuvlarda o'yinlarning qo'llanilishi va innovatsion texnologiyalarning integratsiyasiga bevosita tegishli bo'lgan referent jurnallardagi maqolalar, konferensiya materiallari va nufuzli monografiyalarni qamrab oldi. Chiqarish mezonlari nutq rivojlanishiga bevosita aloqador bo'lmagan tadqiqotlar, empirik asosga ega bo'lmagan fikr-mulohazalar va 2020-yildan oldingi nashrlarni, agar ular so'nggi ishlarda bevosita keltirilgan fundamental nazariy tushunchalarni taqdim etmasa, o'z ichiga oldi.

Dastlabki qidiruvdan so'ng, qat'iy saralash jarayoni amalga oshirildi. Dastlab sarlavhalar va annotatsiyalar dolzarbligi bo'yicha ko'rib chiqildi. Potensial dolzarb maqolalar tadqiqot savollariga va maqola doirasiga bevosita mos kelishini aniqlash uchun to'liq matnli ko'rib chiqishdan o'tkazildi. Ma'lumotlarni ajratib olish asosiy mavzularni, nazariy asoslarni, dastlabki tadqiqotlarning empirik topilmalarini, metodologik yondashuvlarni va o'yinlarga asoslangan logopedik aralashuvlarga oid amaliy tavsiyalarni aniqlashga qaratildi. Ta'limiy o'yinlarning lug'at boyligini oshirish, grammatik tuzilmalarni shakllantirish, ijtimoiy muloqot ko'nikmalariga ta'siri hamda AKT, interaktiv o'yinlar, multimedia resurslari, sensor texnologiyalari va art-terapiya kabi innovatsion texnologiyalarning roli haqidagi tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratildi [2, 3]. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, multimodal texnikalar va motorika hamda artikulyatsiyani rivojlantirishda logoritmik mashqlarning samaradorligi haqidagi ma'lumotlar ham tizimli ravishda ajratib olindi [1, 5].

Ajratib olingan ma'lumotlar tematik tahlil yondashuviga asoslanib, ma'lumotlar ichidagi naqshlarni (mavzularni) aniqlash, tahlil qilish va hisobot berishga imkon berdi. Bu bir necha bosqichlarni o'z ichiga oldi: ma'lumotlar bilan tanishish, dastlabki kodlash, mavzularni qidirish, mavzularni ko'rib chiqish, mavzularni aniqlash va nomlash hamda hisobotni tayyorlash. Sintez turli logopedik usullarning, ayniqsa o'yin pedagogikasi bilan integratsiyalashganlarning kuchli va zaif tomonlarini tanqidiy baholashga qaratilgan edi. Piaget va Vigotskiyning kognitiv va kommunikativ rivojlanishda o'yinning rolini ta'kidlaydigan nazariy asoslari topilmalarni talqin qilish uchun yo'naltiruvchi tamoyillar bo'lib xizmat qildi [3]. Tahlil, shuningdek, zamonaviy logopediyaning aralashuv samaradorligini oshirish uchun an'anaviy yondashuvlarni innovatsion texnologiyalar va shaxsiylashtirilgan strategiyalar bilan qanday birlashtirishiga e'tibor qaratdi [1, 2]. Nutq rivojlanishining o'ziga xos jihatlariga (masalan, fonetika, leksika, grammatika, motorika) turli o'yin turlarining (masalan, ta'limiy o'yinlar, logoritmika) alohida hissalarini ta'kidlash uchun qiyosiy tahlil o'tkazildi [4, 5].

Metodologik yondashuv konstruktivistik va sotsiokultural o'rganish nazariyalariga, xususan, Piaget va Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan g'oyalarga qat'iy asoslangan bo'lib, ular bolaning o'rganishdagi faol rolini hamda rivojlanishda ijtimoiy o'zaro ta'sir va o'yinning muhimligini ta'kidlaydi [3]. Ushbu nazariy yondashuv bolaga yo'naltirilgan, qiziqarli va kontekstga boy aralashuvlarni qo'llab-quvvatlaydigan tadqiqotlarni tanlash va talqin qilishda qo'llanildi. Ushbu tadqiqot adabiyotlar tahlili bo'lib, bevosita inson ishtirokchilarini o'z ichiga olmasa-da, akademik tadqiqotlardagi axloqiy me'yorlar asl manbalarni to'g'ri aks ettirish, noto'g'ri talqin qilishdan qochish va barcha keltirilgan ishlarni tegishli tarzda e'tirof etish orqali saqlab qolindi. E'tibor nutq rivojlanishi ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv va samarali yordamni rag'batlantiradigan dalillarga asoslangan amaliyotlarni sintez qilishga qaratilgan bo'lib, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi kabi xalqaro majburiyatlarga mos keladi [1].

Ushbu tizimli tahlilning tabiatiga qaramay, ba'zi cheklovlarni tan olish lozim. Nashr etilgan adabiyotlarga tayanilishi nashr etilmagan tadqiqotlar yoki kamroq kirish mumkin bo'lgan ma'lumotlar bazalaridagi ishlarning e'tibordan chetda qolishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqot doirasi asosan zamonaviy logopedik usullar va o'yinlarga asoslangan aralashuvlarga qaratilgan bo'lib, nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi boshqa tegishli omillarni o'rganishni cheklashi mumkin. Bundan tashqari, sintez mavjud dalillarga asoslangan bo'lib, topilmalarning umumlashtirilishi turli madaniy va lingvistik kontekstlarda farq qilishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu usullarning O'zbekiston ta'lim muassasalarida samaradorligini tasdiqlash uchun empirik tadqiqotlarni, shuningdek, o'yinlarga asoslangan logopedik aralashuvlarning uzoq muddatli ta'sirini kuzatish uchun uzunlamas tadqiqotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu O'zbekistondagi bolalar uchun nutq rivojlanishi strategiyalarini optimallashtirish bo'yicha yanada aniq, kontekstga bog'liq tushunchalarni taqdim etadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy logopedik usullar va o'yin pedagogikasining integratsiyasi muhimligini ko'rsatdi. Nutq buzilishlari keng tarqalgan bo'lib, samarali aralashuvlar bolalarning kognitiv, ijtimoiy va ta'limiy rivojlanishi uchun hal qiluvchidir. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, interaktiv o'yinlar va logoritmik mashqlar nutq terapiyasini yanada jozibali va samarali qiladi. O'yinlar orqali lug'at boyligini oshirish, grammatik tuzilmalarni shakllantirish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu yondashuvlar bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlab, ularning jamiyatga integratsiyalashuviga yordam beradi. Kelajakda ushbu usullarning O'zbekiston sharoitida empirik tadqiqotlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova, D. A. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda logopedik ishlar samaradorligini oshirish metodikasi. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. – https://library.ziyonet.uz/ru/book/download/107077
2. Abdullayeva, D. S. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, (4), 215-220. – https://tadqiqot.uz/index.php/tadqiqot/article/view/123
3. Usmonova, M. Y. (2021). Nutqi buzilgan bolalar bilan logopedik mashg‘ulotlarda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim muammolari, (3), 87-91. – https://science.i-edu.uz/index.php/special_pedagogy/article/view/105
4. Jo‘rayeva, M. A. (2022). Nutqi buzilgan bolalar bilan logopedik mashg‘ulotlarda o‘yin texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi. Pedagogika va psixologiya ilmiy-amaliy jurnali, 2(1), 154-159. – https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol_2022_1/iss_2/23/
5. Qurbonova, D. S. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda zamonaviy logopedik texnologiyalar. Uzbekistan Journal of Pedagogical Education, 4(1), 187-191. – https://uzpedagogical.uz/index.php/uzjp/article/view/289
6. Ergasheva, N. S. (2021). Logopedik o‘yinlar orqali bolalar nutqini korreksiya qilishning pedagogik asoslari. Innovatsion g‘oyalar va tadqiqotlar jurnali, 2(1), 112-116. – https://in-academy.uz/index.php/igvj/article/view/145
7. Mirzayeva, D. A. (2022). Maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqi buzilgan bolalar bilan logopedik ishlar samaradorligini oshirish. Maktabgacha ta'lim jurnali, (5), 78-82. – https://preschool.uz/index.php/mtj/article/view/124
8. Tursunova, M. A. (2023). O‘yin faoliyati orqali nutqi buzilgan bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Fan va ta'lim ilmiy jurnali, 4(2), 201-205. – https://science.i-edu.uz/index.php/fnt/article/view/234
9. Xolmatova, D. A. (2020). Logopedik o‘yinlar orqali nutqi buzilgan bolalar nutqini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Ta'lim, fan va innovatsiya, 1(1), 112-116. – https://science.i-edu.uz/index.php/tfi/article/view/15